

AFAZIOLOGIYADA KINESTETIK ANALIZATORLAR ORQALI NEYROLINGVISTIK TASAVVURLARNING O'RGANILISHI

Xamidova Gulchexraxon Poziljanovna

Andijon davlat universiteti, o'zbek tilshunosligi kafedrasida tadqiqotchisi

E-mail: xamidovagulchexra7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada neyrolingvistika sohasining afaziologiya bo'limiga oid qarashlar, xususan, til tushunchalarida tilga oid umumiy xulosalar tizimi va tafakkurni asosan miyaning chap yarim shari bilan, aniq-obrazli tafakkurni esa o'ng yarim shar bilan bog'lanishi sensorli proeksion tizimlarning o'choq shikastlanishlari klinik jihatdan eshitish va ko'rish qobiliyati o'tkirligining susayishi yoki qabul qilinuvchi tovush chastotalari va ko'rish maydonining chegaralanganligi bilan bog'liq holda og'zaki va yozma nutqlarni qabul qilishdagi qiyinchiliklar orqali namoyon bo'lishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: afaziologiya, kinestetik analizatorlar, agnoziya, nutqiy apraksiya

Abstract. This article analyzes the views on the aphasiology section of the field of neurolinguistics, in particular, the system of general conclusions about language in language concepts and the association of thinking mainly with the left hemisphere of the brain, and concrete-figurative thinking with the right hemisphere. Focal lesions of sensory projection systems are clinically manifested by a decrease in hearing and visual acuity or difficulties in perceiving oral and written speech due to a limitation in the perceived sound frequencies and visual field.

Key words: aphasiology, kinesthetic analyzers, agnosia, apraxia of speech

Neyrolingvistika psixologiya, nevrologiya va lingvistikaning chegaralarida vujudga kelgan, "nutqiy faoliyatning miyadagi mexanizmlarini o'rganuvchi va miyaga mahalliy shikast yetishida nutqiy jarayonlarda sodir bo'ladigan o'zgarishlarni" o'rganadi. Neyrolingvistikaning fan sifatida shakllanishi bir tarafdin neyropsixologiya, boshqa tarafdin esa lingvistika va psixolingvistikaning rivojlanishi bilan bog'liq.

Boduen de Kurtene afaziyaning uchta tarkibiy komponentini tadqiq qilgan.¹

Aleksandr Romanovich Luriya A.P.Pavlov va L.S. Vigotskiylarning ilmiy va amaliy tadqiqotlariga asoslangan holda nazariy ma'lumotlar beradi. U bosh miya faoliyatini uchta katta blokka ajratgan holda afaziyaning 6 ta eng mukammal turlarini ko'rsatadi va shu turlari asosida afaziyaning til sathlarida namoyon bo'lishini tadqiq etganligini ta'kidlaydi.²

V.Penfild va L. Robertslar ham nutq bilan miyaning bog'liqlik jihatlarini

¹ Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга – М, 1969.

² Лурия А.Р. Основные проблемы нейrolингвистики – М, 1975.

o'rganishgan va J. Vinarskiy afaziyaning klinik muammolarini neyrolingvistik analiz qilgan.³ T.V. Axutina esa dinamik afaziyada neyrolingvistik tahlil olib boradi.

Bulardan tashqari L.S Vigotskiy, A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, V.M.Kogan, M.S.Lebedinskiy, E.S.Beyn kabi mashhur psixologlar ham afaziya holatini tadqiq etganlar. Hozirgi kunda o'zbek tilshunosligida ham afaziologiya bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda.

I.M.Sechenovning tadqiqotlariga asoslangan Boduen de Kurtenening fikriga ko'ra psixik hodisalarni fiziologik substratdan ajratib bo'lmaydi, demak, ularning barchasi faqatgina tirik miya bilan birga mavjud bo'la oladi va uning "o'lim"idan so'ng yo'q bo'lib ketadi.⁴

Inson voqelikni his qilish organlari va ular bilan bog'liq bo'lgan miya analizatorlari – ko'rishga, eshitishga oid va taktil-kinestetik analizatorlar orqali aks ettirishi haqidagi neyrolingvistik tasavvurlar ham o'rganilmoqda.

Miyaning sensorli va harakatga keltiruvchi tizimidan farqli ravishda gnostikpraksik qobiq va qobiq analizatorlarining to'sish zonalari funksional assimetriya bilan xarakterlanadi: til tushunchalarida tilga oid umumiy xulosalar tizimi va tafakkurni asosan miyaning chap yarim shari bilan, aniq-obrazli tafakkurni esa o'ng yarim shar bilan bog'laydi. Sensorli proeksion tizimlarning o'choq shikastlanishlari klinik jihatdan eshitish va ko'rish qobiliyati o'tkirligining susayishi yoki qabul qilinuvchi tovush chastotalari va ko'rish maydonining chegaralanganligi bilan bog'liq holda og'zaki va yozma nutqlarni qabul qilishdagi qiyinchiliklar orqali namoyon bo'ladi. Harakatlanuvchi proeksion tizimlarning shikastlanishi esa to'g'ri tuzilgan iboralarni ifodalovchi talaffuzga oid va prosodik vositalar buziladigan turli dizartriya orqali aniqlanadi. Qobiqning gnostik maydonlarining o'choq shikastlanishi nutqiy agnoziyalar ko'rinishlarida, qobiqning praksik maydonlari esa apraksiyalar ko'rinishida aniqlanishi mumkin. Nutqiy agnoziyalarda bemorlar yaxshi ko'radilar va eshitadilar, biroq ona tilidagi nutq belgilarining tovushli belgisini, ya'ni nutqiy eshitishga oid agnoziyani yoki yozma matnlarning grafemalarini, ya'ni nutqiy ko'rishga oid agnoziyani taniy olmaydilar. Ayni vaqtda bu bemorlarda fonologik, grammatik va leksik umumlashtirish qobiliyati saqlanib qolgan va bu gapirish va yozish qobiliyatining saqlanib qolganligida namoyon bo'ladi. Bu holatda nutqiy eshitish agnoziyasiga chalinganlar o'qiy oladilar, nutqiy ko'rish agnoziyasiga chalinganlar esa og'zaki nutqni tushunadilar. Nutqiy apraksiyalarda esa teskari manzara aks etadi, ya'ni ular so'zni talaffuz etish yoki uni yozishni bilmaydilar, lekin atrofdagilar nutqini tushunish va o'qish qobiliyati saqlanib qoladi.

Neyrolingvistik tadqiqot usullari nevrologiya va lingvistika nazariyalarning rivojlanishi bilan parallel tarzda rivojlanadi va o'zgarib boradi.

³ Вынарская Е.Н. Клинические проблемы афазии - М, 1971.

⁴ Бодуен де Куртене И. А. Из патологии и эмбриологии языка. – Варшава, 1885

Lingvistik jihatlarni davolashga ko‘chirish ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi lozim, chunki nutqiy xulqning tashqi sifatlariga ko‘ra aynan bir xil ko‘rinishlari, tizimli tashkillashtirilgan miya faoliyatidagi tamomila turlicha psixolingvistik shikastlanishlar natijasi bo‘lishi mumkin. Faqatgina A.R. Luriya tomonidan amaliyotga tatbiq qilingan, buzilgan funksiyaning tizimli o‘rganilishi uning tilga oid tabiatini tushunishga olib kelishi mumkin. Nevrologiya va lingvistika natijalariga tayanuvchi, nutqiy buzilishlarning tabiati haqidagi majmuaviy tasavvurlarga asoslangan bu kabi tadqiqot eng samarali tadqiqot hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlardan ko‘rish mumkinki, jamiyatning rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan oraliqdagi neyrolingvistika fani nutqdagi kamchiliklarni o‘rganuvchi fan hisoblanadi. Nutqdagi kamchiliklar esa kasallikning turiga, shikastlanish darajasiga qarab turlicha bo‘ladi.

Kishilar o‘rtasidagi muomalaning asosiy vositasi nutq hisoblanadi. Inson nutqi yordamida o‘z fikrini, his-tuyg‘ularini izhor qiladi hamda boshqalarning hissiyotlarini bilib oladi. Bu nutqiy faoliyat og‘zaki va yozma tarzda amalga oshiriladi. Jamiyatda ko‘ramizki, nutqida nuqsoni bor insonlar ko‘p uchraydi.

Nutqdagi nuqsonlarni neyrolingvistikaning yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan afaziologiyada ko‘rib chiqamiz. Klinik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, miya faoliyatining buzilishi nutq faoliyatining buzilishiga olib keladi. Nutqdagi bu kamchiliklar esa, albatta, tilning barcha jihatlari o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi.

Afaziya – bu bosh miyaning shikastlanishi natijasida nutqni to‘liq yoki qisman yo‘qotishdir. Afaziya (yunoncha a - inkor qo‘shimchasi, fasis –nutq, ya’ni gapira olmaslik, so‘zlash qobiliyatining buzilishi). Afaziyaga bosh miya po‘stloq qavatidagi so‘zlashish markazining o‘zgarishi sabab bo‘ladi. Nutqiy kamchiliklarni o‘rganuvchi soha afaziologiya bo‘lib, keng tadqiqotlar olib borilgan sohalardan biri hisoblanadi. O‘ng qo‘lda yozadiganlar va ish qiladiganlarda nutqiy zonalar chap yarimsharda joylashgan bo‘ladi. Shunday ekan, afaziologiya chap yarim sharning tadqiqi bilan shug‘ullanadi.⁵ Afaziya nutqiy organizmlarning buzilishi yoki bosh miya po‘stlog‘i ostidagi nerv markazlarining buzilishi, bosh miyada shishning , jarohatlanishning, insult, yallig‘lanish jarayoni hatto alkogol, qattiq toliqish, qo‘rqinch va shunga yaqin bir qancha psixik kasalliklar natijasida vaqtincha miya buzilishi inson nutqiga ta‘sir ko‘rsatadi. Afaziyani Verniki, Lextgeym, Luriyalar atroflicha tasnif etganlar. Ayniqsa, Luriya tomonidan qilingan tasnifi rus afaziologiyasida keng o‘rganilgan.

Xulosa

Bosh miyaning shikastlanishi inson nutqiy faoliyatiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatishini, bosh miya faoliyati bilan nutqiy organlarning bog‘liqligini neyrolingvistika fani

⁵ Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга – М, 1969.

o'rgansa, uning yo'nalishlaridan biri bo'lgan afaziologiya bo'limida biz nutqdagi buzilishlarni o'rganamiz. Afaziya bo'yicha ko'pgina olimlar tadqiqot olib borgan. Ushbu ishda ko'rilgan masalalardan kelib chiqib, nutqdagi buzilishlar o'z- o'zidan sodir bo'lmasligi, unga qandaydir omillar ta'sir ko'rsatishini bilish mumkin.

Afaziologiyada biz nutqiy buzilishlarni, ya'ni bosh miyaning lokal jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan nutqiy buzilishlarni o'rganar ekanmiz, afaziyaning yuzaga kelishida bosh miyaning jarohatlanishi sabab bo'lar ekan, bosh miya po'stlog'idagi nutq markazlari nutq jarayonini amalga oshirishda asosiy o'rinda turuvchi zonalar hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Бодуэн де Куртене И. А. Из патологии и эмбриологии языка. – Варшава, 1885.
2. Выготский Л. С. Полное собрание сочинений. VI том. – М. , 1982-1984.
3. Вынарский Е. Н. Клинические проблемы афазии. – М. , 1971.
4. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. – М. , 1982.
5. Зуфарова Ш. Н. Умудий психология. – Тошкент, 2010.
6. Калита Н. Г. К вопросу о природе нарушения называния при акустико – мнистической афазии. – М. , 1974.
7. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражения мозга. – М. , 1969.
8. Лурия А. Р. Травматическая афазия. – М. , 1947.
9. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М. , 1979- 2009.
10. Лурия А. Р. Язык и сознание. – М. , 1979.
11. [www. google. ru](http://www.google.ru) // Нейролингвистика.
12. [www. yandex. ru](http://www.yandex.ru) // Нейролингвистика
13. [www. filologia. ru](http://www.filologia.ru) // Nijrolingvistika